



אמור לחכמה אחתי את

נפש לאסתר אומן זכרה לברכה

נשים בעולם היהודי

כתב עת למחקר והגות

חוברת יג

תשע"ז-תשע"ח • ח • 2017



אוניברסיטת  
בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות אוניברסיטת בר-אילן



**הנהלה:** פרופ' ישראל אומן, פרופ' אלישע האס, פרופ' אלי עסיס, פרופ'  
מרים פאוסט, רחל פורסטנברג, שני רוזן

**עורך ראשי:** פרופ' יהודה פרידלנדר  
**עורכת:** ד"ר רבקה גולדברג (דביר)

**מערכת:** פרופ' יפה ברלוביץ, פרופ' זאב גריס, ד"ר מיכל הלד, ד"ר רות  
למדן, ד"ר לילך רוזנברג-פרידמן, פרופ' יעל שמש

**מועצת מערכת:** פרופ' שולמית אליצור, פרופ' ניצה בן-דב, פרופ' סוזן  
הנדלמן, פרופ' תמר וולף-מונזון, ד"ר רוני ויינשטיין, פרופ' חוה  
טורניאנסקי, פרופ' אוריאל סימון, פרופ' חביבה פדיה, פרופ' שמואל  
פיינר, פרופ' דוד רוסקיס, פרופ' איטה שדלצקי, פרופ' אביגדור שנאן

**עריכה לשונית:** חנה פורטגנג

#### **רשימת המשתתפים:**

פרופ' **טל אילן**, האוניברסיטה החופשית, ברלין  
ד"ר **ענת ישראלי**, מכללת אורנים, טבעון  
ד"ר **יעל ליון**, ת"ד 71140, ירושלים  
ד"ר **רות למדן**, המרכז לחקר התפוצות ע"ש גולדשטיין-גורן, אוניברסיטת ת"א  
ד"ר **ליאת סובולב-מנדלבאום**, מכללת גורדון, חיפה  
ד"ר **ענבר רווה**, מכללת אורנים, טבעון  
ניר **רצ'קובסקי**, אוניברסיטת חיפה  
ד"ר **מרגלית שלאין**, בית טרזין, גבעת חיים איחוד  
פרופ' **יעל שמש**, אוניברסיטת בר-אילן

ISSN 1565-3625

© כל הזכויות שמורות

הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 5290002

דוא"ל: [massehet@gmail.com](mailto:massehet@gmail.com)

כתב העת **מסכת** נוסד ב'מתן, מכון תורני לנשים' לזכרה של אסתר אומן, שהייתה בין תלמידותיו הראשונות. אסתר, שהקדישה את חייה לביתה ולגידול משפחתה, החלה לחבוש את ספסלי בית המדרש בהיותה בת שישים ושתיים, ולראשונה בחייה התעמקה בלימודי תנ"ך, תלמוד ומחשבת ישראל. לאחר שש שנים נפטרה ממחלת הסרטן. קורות חייה מגלמים אולי יותר מכל את מהפכת לימוד התורה לנשים שבדור האחרון.



## תוכן העניינים:

---

11 עמ'	בחירתה של רבקה יעל שמש
37 עמ'	עיון בסוגיות 'אישה חשובה' בתלמוד הבבלי יעל לוי
71 עמ'	דמותה של מרתא בת בייתוס כ'אחר' דתי, מעמדי ומגדרי ליאת סובולב-מנדלבאום
95 עמ'	'ולא הכלימה': אימהות ובושה בספרות התלמודית ענת ישראלי וענבר רוה
119 עמ'	ספר בן סירא מן הגניזה – פילולוגיה ומגדר טל אילן
133 עמ'	שנאה, קנאה ופשרה בחברה היהודית-עות'מאנית בראשית העת החדשה רות למדן
155 עמ'	המלכה שהייתה לאישה – דמותה של עתליה במחזהו של ז'אן רסין ובגרסאותיו העבריות ניר רצ'קובסקי
187 עמ'	רגינה יונאס – רועה רוחנית לציבור היהודי בברלין ובגטו טרזיינשטט מרגלית שלאין

תקצירים באנגלית



## דבר המערכת

---

חוברת יג של מסכת פותחת ברבקה ומסיימת ברבקה, ובין רבקה לרבקה מפרידות קורותיו של עם ישראל מראשיתו ועד ימינו אלה; אלפי שנים של גלגולים ותלאות ואלפי שנים של יצירה רוחנית ותרבותית.

דמותה של רבקה אמנו, הטבועה בעמקי התודעה שלנו עוד מימי גן הילדים עם כד החרס על שכמה והגמלים למרגלותיה, נגלית לעינינו מבעד למאמרה של יעל שמש כאישה החלטית ומרשימה, בוחרת ונבחרת. רבקה היא היחידה מבין האימהות שנבחרה להיות אישה לאחד מאבות האומה לאחר שעמדה בהצלחה רבה במבחן שהועמדה בו. אך היא לא רק נבחרה; לאורך חייה היא נדרשה לבחור כמה וכמה בחירות חשובות, והבולטת שבהן הייתה בחירתה התקיפה מאוד ביעקב כבן המבורך וממשיך הדרך, בניגוד לדעתו ולבחירתו של יצחק; בחירה שהייתה לה השפעה רבה ועמוקה על כל תולדות עם ישראל לדורותיו, לגלגוליו ולתלאותיו.

האם הייתה רבקה אימנו אישה חשובה? לפי משמעות המונח בספרות חז"ל, ספק אם ענתה להגדרה זו. כפי העולה ממאמרה של יעל לוי, אישה חשובה על פי חז"ל נבחנה בפירוש על פי עושרה וייחוסה ולא על פי חכמתה, למדנותה או מעשיה. אף ש'נשים חשובות' לפי הגדרת חז"ל היו מיעוט שבמיעוט, יוחדו להן סוגיות מעניינות אחדות והן נסקרות בפירוט ובעומק במאמרה של יעל לוי.

גם אם רבקה לא הייתה זוכה לתואר זה, אין ספק שמרתא בת בייתוס דווקא הייתה זוכה בו: ליאת סובולב-מנדלבאום עוסקת בדמותה של אחת הנשים הפחות אהודות בספרות חז"ל ובעולם היהודי בכלל. מרתא בת בייתוס הייתה ללא ספק 'אישה חשובה' – עשירה, מיוחסת ובעלת כוח והשפעה גדולים במיוחד – המואשמת אף בניסיון להשפיע על החיים הדתיים והפוליטיים. דווקא מתוך תפיסתה כאישה נהנתנית ומתנשאת היא מקבלת תפקיד חשוב ביותר וטרגי במיוחד בתיאורי חורבן ירושלים. המאמר מנסה

לפענח את יחסם של חז"ל אליה כיחס אל הזר, השונה והנבדל; כ'אחר' דתי, מעמדי ומגדרי. מתוך כך הכותבת נוגעת גם בשאלות הנוגעות למקומה של האישה בחברה ולהדרתה ממנה בעולמם של חכמים.

ענת ישראלי וענבר רווה עוסקות במאמרו בזיקה בין אימהות ובושה בספרות התלמודית, זיקה בולטת ומעוררת תמיהה. הסיפורים על כיבוד אם מציגים לדבריהן קשיים מגוונים בקיום מצווה זו, בעיקר כשמדובר בגדולי ישראל ובאימותיהם. תמיהה זו מקיפה את כל מרחבי הספרות התלמודית, התנאית והאמוראית, הארץ-ישראלית והבבלית. הפריסה הנרחבת ומגוון הסיפורים מבליטים את התמה המשותפת להם ונחשפת כאן: העיסוק בכיבוד אם, בשונה מהעיסוק בכיבוד אב, כרוך ללא הפרד במושג ההופכי לכבוד – בושה וכלימה. כאילו עצם מעשה הכיבוד של האם כרוך בהכרח בהשפלה מסוימת, אם של הבן, אם של האם, אם של שניהם כאחד. יחס זה מעיד על מורכבות היחסים בין בנים לאימותיהם, והמאמר מציע לתמיהה זו הסבר נפשי-פסיכולוגי מעניין.

טל אילן שואלת במאמרה אם תפיסתם המגדרית של עורכים, מתרגמים ומעתיקים השפיעה על נוסח הספר שפרסמו. היא מצביעה על האפשרויות הגנוזות בחשיפת שורשי תפיסות מגדריות בניסיון להתחקות אחרי סדר השתלשלותם של הנוסחים השונים של ספר בן סירא, מן החשובים והמסקרנים שבספרים החיצוניים.

רות למדן משוטטת בסמטאות סלוניקי, איזמיר וקהיר ומקשיבה מבעד למקורות הלכתיים ומשפטיים לנעשה בחדרי חדרים בתקופה שלאחר גירוש ספרד. מבעד לספרות זו מתגלות מערכות היחסים המשפחתיות הקשות והמתפוררות ורגשות של שנאה וקנאה מובעים בפומבי בעקבות מריבות ותביעות גירושין. למדן טוענת במאמרה שבמקרים רבים הדיינים משתדלים להשכיח שלום בית בין בני זוג מסוכסכים, ושטר פשרה שמקורו בגניזה הקהירית ומתפרסם לראשונה במאמר זה הוא דוגמה לבנות הסכם הוגן המחייב את שני הצדדים ונותן תקווה להמשך חיי הנישואים שלהם.

שני דברים הניעו, אותי, כאישה, להיות רב: האמונה במקצועי ואהבתי לבני האדם. אלוהים העניק לנו כישורים וייעוד, ללא הבדל מין, לכן מוטלת



החובה על הגבר או האישה לעבוד וליצור לפי היכולת שניתנה להם על ידי האל', אמרה בשנת 1938 בברלין האישה הראשונה בעולם היהודי שהוסמכה לרבנות ושירתה במסירות רבה את בני עמה בשעותיהם הקשות ביותר, בברלין ובטרזיינשטט, לפני שהובלה עם בני עדתה אל מותה באושוויץ.

במרחב של אלפי שנים בין ארם נהריים לברלין, בין רבקה לרבקה, ארוגים חוטיה של מסכת זו.